

Іваній О. М.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
виконувач обов'язків завідувача кафедри права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ПРАВОВА ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті розглядається значення правової освіти як фактора утвердження активної громадянської позиції та розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: правова освіта, правосвідомість, правова культура, правомірна поведінка, політична культура, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Становлення в Україні нових правових демократичних інститутів потребує суттєвого підвищення правосвідомості громадян, їхньої політичної культури, формування поваги до закону, створення ефективного механізму захисту прав і свобод населення. Це може бути забезпечено насамперед шляхом удосконалення правової освіти населення, її розвитку та модернізації. Адже правова культура суспільства як стабільна відповідність способу й результату поведінки всім правовим нормам, принципам, цінностям відображає рівень розвитку правосвідомості кожної особистості, вміщує в собі не тільки знання про закон і правопорядок, а й безпосередні дії людини (вияв законслухняності, поваги до права, закону) в різних, навіть виняткових життєвих ситуаціях, передбачає вміння й готовність особистості вирішувати свої життєві проблеми, жити з людьми та серед людей, орієнтуючись на норми права й не виходячи за межі закону [1, с. 21].

Питання правової освіти в Україні не були об'єктом окремого наукового дослідження, хоча окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися українськими науковцями, а саме: питання стану правової освіти – В. Андрейцевим [2], Г. Мурашиним [3], Ю. Шемшученком [4], В. Сущенком [5], С. Савченком [6]; питання підготовки фахівців правознавства – Б. Андрушишиним [7]; питання науково-теоретичного обґрунтування правової освіти розроблялися І. Усенком, П. Рабиновичем, В. Семеновим, Л. Заблоцькою, В. Денисовим [8], І. Котюком [9], О. Пометун [10]; питання правосвідомості підлітків у закладах професійної освіти – Н. Ткачовою [11]; питання формування у підлітків уявлень про права та обов'язки – І. Васильківською [12], В. Вітвицькою [13], С. Киренком [14].

Мета статті полягає у висвітленні основних закономірностей розвитку правової освіти в Україні на сучасному етапі її функціонування та дослідженні їх впливу на формування громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи нормативно-правові документи, зокрема Національну програму правової освіти населення [15], бачимо, що правова освіта є складовою частиною системи освіти, має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи.

Правова освіта забезпечується її органічним поєднанням із загальною середньою і професійною освітою, культурою, політичною, економічною, моральною, естетичною та іншими формами виховання; відкритістю й доступністю інформації про державу і право, про процеси у правовій сфері; система-

тичністю й безперервністю поширення та набуття знань про державу і право; участю юристів і їхніх об'єднань у поширенні правових знань; організаційними та методичними заходами міністерств і відомств, місцевих органів державного управління та самоврядування, закладів освіти й наукових установ, підприємств і організацій.

У виховних і навчальних закладах, згідно з Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Конвенцією про права дитини, державними національними програмами «Освіта (Україна XXI століття)» і «Діти України», освітяни здійснюють заходи щодо засвоєння дітьми знань своїх елементарних прав (на відпочинок, на захист, на розуміння дорослого, на підтримку, на повагу до себе), дотримання основних обов'язків. Шкільні установи забезпечують подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, соціальний, фізичний розвиток (відповідно до Закону України «Про освіту»). Саме на цьому відрізку життєвого шляху в дітей як майбутніх повноцінних громадян України закладаються основи важливих мисленневих операцій, таких як аналіз, порівняння, узагальнення, аналогія, синтез. І тому ми вважаємо, що формування правової освіти як основи правової поведінки починається зі школи, завданням якої є органічно включитися в сучасний правовий простір [16, с. 120].

Поглиблюються правові знання в професійних навчально-виховних, вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, у яких як обов'язкова навчальна дисципліна викладається правознавство, здійснюється широка позакласна й позааудиторна правовиховна робота, до якої залучаються юристи-практики, вчені-юристи, працівники правоохоронних органів, інші фахівці. Безперечно, у забезпеченні правової освіченості людини найголовніша роль відводиться вищій юридичній освіті. Поширення юридичних знань у суспільстві безпосередньо покладено на спеціалістів і викладачів правових дисциплін. І від того, наскільки якісно готуються спеціалісти, правильно визначаються методичні підходи й методи до навчання та виховання.

Виховання поваги до права, застосування правових знань у сфері професійної діяльності (трудова право), вироблення практичних навичок правильного розв'язання питань особистого характеру (сімейне право), визначення меж правомірної поведінки (адміністративне право та кримінальне право), підвищення рівня культури договірних відносин (цивільне право) – усе це потребує створення системи викладання основ права для всіх членів суспільства, незалежно від віку й професійної діяльності.

Важливою складовою правової освіти є самоосвіта громадян із питань держави і права. Для кваліфікованої правової освіти населення в засобах масової інформації створюють спеціальні правові теле- та радіопередачі, журнали, через які громадян систематично інформують про прийняті законодавчі

й інші нормативні правові акти, діяльність органів влади, стан правопорядку, боротьбу з правопорушеннями, їх профілактику тощо.

У культурно-виховних установах, на підприємствах, в організаціях, при громадських об'єднаннях організують юридичні консультації на громадських засадах, центри правової допомоги, університети правових знань, лекторії, проводять виставки юридичної літератури, читацькі конференції та інші заходи.

Разом із тим аналіз наявної правознавчої літератури свідчить про те, що немає єдиної думки щодо поняття «правова освіта». Правова освіта розглядається як складова більш загальної юридичної освіти, як галузь вищої освіти, як основа юридичної професії, як запорука професійної компетентності правника, як середовище формування нового покоління правників, як один із інструментів реалізації соціальної функції права, як критерій соціальної стратифікації, як специфічний вид підприємницької діяльності, як спосіб реалізації особистих амбіцій тощо [17, с. 132]. Правова освіта не може ізолюватися існувати в суспільстві, вона спирається на дані юридичних наук і педагогіки. У зв'язку з цим теорія та практика формування й розвитку правової культури мають бути тісно взаємопов'язані не лише з наукою права, а й з іншими галузями гуманітарних знань.

Правова освіта – невід'ємна частина загальної культури громадянина, умова формування правової та політичної свідомості. Життя в громадянському суспільстві формує правову свідомість (позитивну чи негативну) незалежно від того, як відбувається (стихийно чи цілеспрямовано в рамках правової освіти) цей процес. Але правова освіта є запорукою того, що право стає регулятором життя індивіда, а не перешкодою на шляху вирішення його особистих завдань. У сучасних умовах саме правова освіта може стати найважливішим чинником розвитку особи, становлення громадянського суспільства й демократичної правової держави в Україні, громадяни якої зможуть жити в соціально-правовій злагоді одне з одним, з державою, владою, політичними партіями, громадськими рухами тощо. Завданням правової освіти має бути досягнення такого рівня правосвідомості, коли кожен член суспільства дотримувався б соціальних правил поведінки та правових норм виключно завдяки внутрішній потребі, власним переконанням, а не під страхом примусу, оскільки без цього неможливо збудувати громадянське суспільство.

Формування правової свідомості, правової освіти й політичної культури в нашому суспільстві не відбувалося й не може відбуватися стихійно. Воно має бути результатом активної діяльності суспільства, всіх його громадян. По-перше, на формування правової свідомості, правової освіти та політичної культури впливає весь процес правотворчості, процес реалізації й застосування правових норм державними органами України, стан законності та правопорядку, розвиток правовідносин. По-друге, розкриття рушійних сил правової культури суспільства дає змогу вивести дослідження правової культури на нові межі з урахуванням інтенсивних процесів взаємодії національних правових культур. Значення цієї проблеми для України розкривається на прикладі адаптації законодавства України до міжнародних норм і стандартів прав людини. По-третє, головну увагу в процесі формування правової свідомості, правової освіти й політичної культури суспільства потрібно все ж таки зосередити на формуванні в кожній людині позитивно-правових знань і психологічних механізмів поваги до права в

структурі правосвідомості, визначення теоретичної моделі та концепції формування правової освіти й політичної культури особи [18, с. 58].

Правова освіта є основою, фундаментом нового суспільства в Україні. Адже громадяни є єдиним чинником, здатним утворювати державу та правопорядок, приводячи в дію Конституцію України й законодавство. Програми правової освіти мають ураховувати професійні навички, вік, соціальний статус, психологічні особливості тощо. Питання функціонування та розвитку правової освіти сьогодні регулює Національна програма правової освіти населення. Вона передбачає створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань і навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації. Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури й удосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування в них поваги до права. Основними завданнями в цьому напрямі Програмою визначено такі: 1) підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, громадян, які перебувають на державній службі, обрані народними депутатами України, депутатами місцевих рад, викладачів правових дисциплін і журналістів, які висвітлюють правову тематику; 2) створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи й обов'язки; 3) широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; 4) забезпечення вільного доступу громадян до джерел правової інформації; 5) удосконалення системи правової освіти населення, збереження й розвиток вітчизняних традицій у цій сфері [15].

З метою розвитку в Україні правової освіти та виховання громадян у дусі поваги до закону і прав людини в Україні створено Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення.

Проте, незважаючи на значну кількість подібних програм, в Україні залишається недостатнім рівень правової обізнаності. Серед проблем особливе місце посідає низька правова освіченість громадян, що виявляється в недостатньому знанні змісту правових механізмів реалізації своїх прав, а також невмінні застосовувати свої знання на практиці. Наприклад, досить часто відбувається так, що громадяни просто не знають, до якого органу звернутися, або звертаються у відділ, до компетенції якого не належить розгляд цього питання, тому не отримують бажаного результату [19, с. 18].

Стратегічною метою розвитку правової освіти в нашій країні є формування громадянського суспільства та побудова нової демократичної, правової, соціальної держави. Виховання громадянина своєї країни – важливе завдання, яке ставлять перед собою держава й суспільство. Необхідність модернізування правової освіти сьогодні ні в кого не викликає сумніву. У зв'язку з цим особливої ваги набуває питання підвищення рівня правової культури особистості, оскільки за відсутності навичок і бажання активно брати участь у житті суспільства, без розвиненого почуття відповідальності за долю країни, при низькій політичній грамотності всі намічені перетворення залишаться на стадії теоретичного обговорення. Формування ж правової культури посідає одне з ключових місць у механізмі правового регулювання суспільних відносин, є складовим елементом правової освіти, яка повинна супроводжуватися бурхливим розвитком національного законодавства [20, с. 325].

Відомо, що правова освіта є важливим комплексним компонентом механізму правової соціалізації особистості (процесу засвоєння, прийняття й реалізації суб'єктами правових цінностей суспільства, ідей, переживань, почуттів та емоцій людей, правових оцінок, норм і моделей поведінки). Правова соціалізація – це вже процес визнання, інтеріоризації, асиміляції правових цінностей та інших уявлень і знань про право суспільства з метою відтворення суб'єкта права [21, с. 58]. Правова освіта визначається необхідністю тієї соціально-політичної ситуації, в якій перебуває сучасна Україна: побудова правової держави, формування громадянського суспільства, євроінтеграція з модернізаційними процесами у правовій сфері.

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується приділенням великої уваги людині, особистості, оскільки основою демократичного ладу в правовій державі є саме людина, для якої демократія є природним середовищем задоволення її особистих і суспільних запитів. Права особистості – структурний елемент правової освіти, результатом якої стає формування правової культури та правової свідомості. Це складний, тривалий процес, який стосується всіх сфер суспільного життя. Він включає в себе пропаганду права, вивчення прав і обов'язків, викладених у Конституції України, ознайомлення з юридично-правовими нормами й законами, а також процес удосконалення системи правових актів і конституційних норм. Підвищення правової освіти та культури суспільства є необхідною умовою свідомого здійснення громадянами свого обов'язку перед суспільством, яке сприяє подоланню свавілля й насильства над особистістю й запобіганню їм [22, с. 8].

Правова освіта українських громадян здійснюється на основі двох груп принципів, де першу групу становлять принципи, що розкривають сутність, специфіку, правовий характер цього процесу освіти, а другу – принципи, що лежать в основі організації й функціонування цього процесу. До першої групи принципів правової освіти належать такі: принцип державно-вольового характеру (правова освіта громадян здійснюється за допомогою впровадження в правосвідомість людей правових приписів, що виражають державну волю українського народу); принцип нормативно-правового характеру (у правосвідомість громадян уносяться знання, що мають нормативно-правовий характер); принцип нерозривного зв'язку правової освіти із законністю й правопорядком (формування знань про українське право та вироблення поваги до законів усіляко сприяє зміцненню законності й правопорядку). До другої групи принципів, на основі яких організовується, проводиться й здійснюється процес правової освіти, належать такі: принцип цілеспрямованості (забезпечення свідомої, заснованої на широких правових знаннях і твердих правових переконаннях, активної правомірної поведінки шляхом вирішення конкретних завдань із формування правової свідомості громадян); принцип науковості (аналіз правової діяльності; процес правової освіти повинен будуватися згідно з українськими законами, які, у свою чергу, являють собою осередок науковості); принцип системності, послідовності й наступності (безперервність впливу на тих, хто отримує правові знання (індивідів, суспільні групи), поступовість у формуванні правових переконань і навичок правомірної поведінки, наступність у закріпленні правових знань та умінь); принцип органічного зв'язку правової освіти з повсякденним життям (громадяни переконуються, що право активно сприяє, допомагає розв'яз-

занню складних проблем дійсності, міцно пов'язане із життям); принцип здійснення правової освіти в колективі та за допомогою колективу (правову культуру можна розвинути й закріпити тільки в колективі, за його посередництвом і з його допомогою); принцип усеохопного характеру процесу правової освіти (правовою освітою повинні бути охоплені всі верстви населення країни, люди різного віку); принцип суворого врахування вікових та інших індивідуально-особистісних особливостей громадян, конкретний підхід до кожного з них; принцип поєднання вимогливості й поваги до особи в процесі правової освіти; принцип поєднання методів переконання, заохочення та примусу тощо. Результатом правової освіти населення є підвищення рівня правової культури як окремих громадян, так і суспільства загалом, формування в громадян поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських і національних правових цінностей, а також подолання правового нігілізму.

Висновки. Отже, сучасний розвиток правової освіти в Україні повинен орієнтуватися на формування в наших громадян нових цінностей демократії, реальної правової та соціальної держави з повагою до національної правової культури, яка відповідає загальнолюдським цінностям і прагненням, сприяє всебічному забезпеченню прав і свобод особистості, розвитку сучасного громадянського суспільства в Україні. Також на інтелектуально-ідеологічному та емоційно-психологічному рівнях правова освіта в Україні має спрямовуватись на формування правового світогляду, важливими складовими якого є повага до Конституції й права загалом, дослідження яких ми вбачаємо серед напрямів подальших розвідок.

Література:

1. Демичева В.В. Правова культура як феномен сучасної правової дійсності / В.В. Демичева // Держава і право. – 2008. – № 40. – С. 21–26.
2. Андрейцев В.І. Правнича освіта в Україні: проблеми теорії та практики : [навч.-практ. посіб.] / В.І. Андрейцев, В.В. Андрейцев ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Рад. шк., 2000. – 768 с.
3. Мурашин Г.О. Шляхи вдосконалення правової освіти молоді в Україні / Г.О. Мурашин // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молоді : наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип. 1. – С. 674–676.
4. Шемшученко Ю. Правова освіта молоді як фактор українського державотворення / Ю. Шемшученко // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молоді. – К., 2001. – Вип. 1.
5. Сущенко В. Проблемні питання реформування правничої освіти в Україні в контексті Болонського процесу / В. Сущенко // Вища школа. – 2005. – № 5.
6. Савченко С. Правова освіта молоді: сучасний стан та шляхи вдосконалення / С. Савченко // Соціокультурні чинники розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства і молоді : наукові праці та матеріали конференції. – К., 2001. – Вип. 1.
7. Андрусишин Б.І. Методика викладання шкільного курсу «Основи правознавства» / Б.І. Андрусишин, А.М. Гуз. – К. : Знання, 2008. – 301 с.
8. Програма курсу «Права людини» для учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів / [В. Денисов, П. Рабинович, В. Семенов, І. Усенко, Л. Заблоцька] // Інформац. зб. Міністерства освіти України. – 1998. – № 819.
9. Котюк І. Зрозуміти логіку правової системи (деякі методичні аспекти вивчення курсу «Основи правознавства» у загальноосвітніх школах) / І. Котюк // Історія в школах України. – 2004. – № 6. – С. 4–8.
10. Пометун О.І. Правознавство. Практичний курс : [підручник для 9 кл.] / О.І. Пометун, Т.О. Ремех. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 192 с.
11. Ткачова Н.А. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти : автореф. дис. ... докт.

- пед. наук : спец. 13.00.04 / Н.А. Ткачова ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2002. – 34 с.
12. Васильківська І.Т. Кримінологічні аспекти сімейного виховання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І.Т. Васильківська ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2001. – 19 с.
 13. Вітвіцька В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.В. Вітвіцька ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 20 с.
 14. Киренко С.Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.Г. Киренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 23 с.
 15. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.
 16. Головченко В. Особливості формування правової культури молоді / В. Головченко // Право України. – 2004. – № 10. – С. 120.
 17. Бігун В.С. Юридична освіта в Україні та США / В.С. Бігун // Юридичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 132–135.
 18. Олійничук Р. Проблеми формування правової свідомості та правової культури в українському суспільстві / Р. Олійничук // Юридичний журнал. – 2006. – № 2 (44). – С. 58–60.
 19. Коломієць А. Про правову державу, освіту та правовий нігілізм / А. Коломієць // Юридична газета. – 2005. – № 11 (47). – С. 18–22.
 20. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : [монографія] / [Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін.]. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
 21. Правове виховання в сучасній Україні : [монографія] / [А.П. Гетьман, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян та ін.]; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
 22. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : [монографія] / [Г.Ю. Васильєв, В.Д. Воднік, О.В. Волянська та ін.]; за ред. проф. М.П. Требіна. – Х. : Право, 2013. – 536 с.

Иваний Е. Н. Правовое образование как средство формирования гражданского общества

Аннотация. В статье рассматривается значение правового образования как фактора утверждения активной гражданской позиции и развития гражданского общества.

Ключевые слова: правовое образование, правосознание, правовая культура, правомерное поведение, политическая культура, гражданское общество.

Ivaniy O. Legal education as the mean of civil society formation

Summary. In the article current issues, which are bound to the legal education and the level of legal culture, are considered and also state curriculums to the legal education and mechanisms of their realisation.

Key words: legal education, sense of justice, legal culture, good behavior, political culture, civil society.